

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Дипломна робота

магістра

з теми:

**«СЕРЕДНЬОВІЧНІ ХРИСТИЯНСЬКІ РУХИ НА ПІВДНІ ФРАНЦІЇ
(XII – XIV ст.)»**

Виконала:

студентка групи Ist1-M19

спеціальності 014.03 Середня освіта

(Історія)

заочної форми навчання

Слободян Альона Ігорівна

Науковий керівник:

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії

Опря Ігор Анатолійович

Рецензент:

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1.Історіографія питання та огляд джерельної бази.....	6
1.1. Історіографія питання.....	6
1.2. Джерельна база роботи.....	11
Розділ 2. Передумови та причини релігійних рухів.....	19
2.1. Причини поширення протестних настроїв.....	19
2.2. Витоки й передумови появи нових релігійних вчень.....	27
Розділ 3. Апогей релігійної боротьби.....	38
3.1. Загострення релігійної ситуації: значення та наслідки.....	38
3.2. Альбігойський хрестовий похід 1209 – 1229 рр. та його наслідки..	51
Розділ 4. Рух вальденсів та боротьба з ними католицької церкви.....	65
4.1. Догматична основа та ідеологія вальденсів.....	65
4.2. Інквізиція та репресії у Лангедоці у XIII – XIV ст.....	72
Висновки.....	83
Список використаних джерел та літератури.....	86

ВСТУП

Актуальність теми. Релігійне питання завжди займало важливе місце в історії окремих країн та цивілізацій. Та чи інша релігійна система давала людині відповіді на ключові питання буття, пояснювала, у чому сенс життя, що є добро, а що зло. Водночас, будь-яка церковна структура з підозрою, а то й ворожістю ставиться до представників інших релігійних систем. Це стає основою міжконфесійного протистояння, а у світовій історії часто переростало у збройну ворожнечу, жертвами якої без перебільшення стали мільйони людей.

Сьогодні міжрелігійні конфлікти теж є загрозою мирному співіснуванню між людьми. Новини рясніють фактами терактів, причинами яких став релігійний фанатизм. Саме тому вивчення історії християнських народних рухів, їх взаємин з владою, переслідувань та репресій проти інакодумців, яке мало місце у XII – XIV ст. є важливим і донині.

Свідченням актуальності теми є й те, що вона залишається болючою і для частини сучасного європейського суспільства. У 2015 р. римський папа Франциск попросив вибачення у вальденсів за переслідування, несправедливість та утиски, допущені католицькою церквою у середньовіччі. Проте вальденси, які є релігійною меншістю у сучасній Франції, відмовилися прийняти папське вибачення. Вони зазначили, що цінують та поважають такий крок папи, але не мають права прощати від імені тих, хто постраждав від католицької церкви в минулому. Саме тому й важливо вивчати уроки минулого, щоб не повторювати помилки попередників у майбутньому.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, темами, планами. Дипломна робота магістра виконана відповідно до тематики, яку досліджує кафедра всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мета дослідження полягає у всебічному дослідженні причин виникнення та змісту середньовічних християнських рухів на півдні Франції у XII – XIV ст.

Для досягнення мети потрібно розв'язати такі **завдання**:

- висвітлити стан наукової розробки теми та її джерельну базу;
- виявити причини поширення протестних настроїв у значної частини населення Франції;
- з'ясувати витоки й передумови появи нових релігійних вчень у регіоні;
- відобразити процес загострення релігійного протистояння;
- відтворити події та вказати наслідки Альбігойського хрестового походу 1209 – 1229 рр.;
- визначити догматичну та ідеологічну основу руху вальденсів;
- окреслити репресивні заходи католицької церкви проти релігійних рухів.

Об'єктом дослідження є релігійне життя та військове протистояння на релігійному ґрунті на півдні Франції у XII – XIV ст.

Предметом дослідження є середньовічні християнські рухи на півдні Франції у XII – XIV ст.

Хронологічні межі роботи охоплюють період XII – XIV ст. Нижня хронологічна межа обумовлена часом появи перших катарських проповідників на землях Окситанії, початком їхньої місіонерської діяльності й організацією переслідувань. Верхня межа визначається припиненням масштабних церковних гонінь, спрямованих на знищення у Лангедоці осередку єретичних рухів, що знайшло відображення в протоколах інквізиційних трибуналів.

Географічні межі дослідження включають окреслені теренами формування й ареалом поширення південно-французьких єретичних рухів, – тобто переважно територією Південної Франції, до складу якої у виділений період входили провінції – Лангедок, Овернь і Прованс.

Методи та методологія дослідження. Для досягнення визначеної мети та розв'язання окреслених завдань використано як загальнонаукові (критичний, аналітичний, проблемний, синтетичний, типологічний), так і спеціальні методи дослідження – історичні (компаративний, синхроністичний, історичної ретроспекції, історичної реконструкції) та джерелознавчі (евристичний, археографічний, палеографічний).

Елементи наукової новизни роботи полягають у дослідженні теми, яка недостатньо висвітлена в історіографії. У процесі роботи було виявлено протестну світоглядну специфіку віровчення катарів, досліджено сутнісні складові теології вальденсів, з'ясовано методи боротьби інквізиції з еретиками.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що фактологічний матеріал, теоретичні положення та висновки можуть бути використані у подальшій науковій і освітній роботі. Вони стануть у нагоді при підготовці узагальнюючих й спеціалізованих праць з історії західноєвропейського середньовічного християнства, історії еретичних рухів та сект у Західній Європі в епоху Середньовіччя, історії релігійних війн.

Апробація дослідження здійснена шляхом обговорення окремих її положень на студентській конференції «Виклики сучасної науки», яка відбулася 10-11 вересня 2020 року у м. Харків. Окремі положення та висновки роботи були використані у статті «Альбігойський хрестовий похід та його наслідки». Апробація роботи також пройшла під час її обговорення на засіданні кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Структура роботи відповідає меті і завданням дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури. Обсяг основного тексту роботи становить 85 сторінок. Повний обсяг роботи – 92 сторінки. Список використаних джерел та літератури складає 93 найменування.

ВИСНОВКИ

У результаті розв'язання поставлених завдань вдалось сформуванати наступні висновки.

Аналіз історіографії теми свідчить про досить високу ступінь вивченості питання, що не виключає суперечливих тверджень та висновків, а тому й визначає необхідність подальших наукових студій у цьому напрямку. Проаналізована джерельна база представлена як свідченнями самих представників релігійних рухів, так і їхніми ворогами з боку католицької церкви. Значна частина цих джерел перекладена та опублікована, що створює сприятливі можливості для проведення всестороннього дослідження.

Витоки та причини протестних настроїв серед нижчих верств населення південної Франції були пов'язані переважно з трьома чинниками – релігійним, економічним та соціальним. Домінування Римо-Католицької Церкви в усіх сферах життя феодального суспільства відіграло роль своєрідного каталізатора: населення багатих французьких міст почало формувати й поширювати опозиційні настрої, а також шукати форму та привід для відкритого виступу. В цій ситуації катарська проповідь виявилась очікуваною і своєчасною. Економічний чинник мотивувався посиленням феодального визиску, сеньйоральними утисками, жорсткою податковою політикою місцевої влади, різким зубожінням населення. Постійні порушення, утиски й безправ'я селян та городян у соціальній сфері стимулювали акти непокори, трансформовані в народно-релігійні рухи еретичного характеру.

Передумови появи нових месіанських вчень лежали у площині суспільно-політичного та релігійного життя. З одного боку, Французьке королівство у цей час характеризується політичною роздробленістю, децентралізацією, династичними чварами та суперечками, з іншого – наявністю значної кількості релігійних сект, активізацією процесу майнової

диференціації покріпаченого населення в бік зuboжіння останнього, збагаченням та зловживаннями з боку служителів католицької церкви.

Альбігойський хрестовий похід, ініційований Папою Іннокентієм III у 1209 р., мав на меті викорінення катаризму в Лангедоці. Військова кампанія з перервами тривала 20 років і завершилась повною поразкою альбігойців та підписанням Раймондом VII принизливого мирного договору в Мо. Як наслідок – згасання Тулузької династії призвело до переходу Лангедока під владу французької корони. Нове гоніння проти катаро-альбігойської ересі розпочав Римський понтифік Григорій IX. Протягом 1233 – 1235 рр. Свята Інквізиція знищила рештки альбігойців у Альбі, Нарбонні й Тулузі.

Ідеологія катаро-альбігойського вчення базувалась на тезі протиставлення «Божого світу» «світові диявольському», під яким розумілось усе земне життя й весь матеріальний світ. Саме Зло вважалось породженням Сатани. Такий основний «аргумент» давав можливість катарським проповідникам у богословському ключі засуджувати все, що викликало гостре обурення і у селян, і у міської буржуазії. Оскільки Римо-Католицька Церква освячувала «породження диявола» – феодалні повинності, податки, війни, усобиці, нерівність, багатства, владу, – катарські проповідники і її оголошували «диявольською силою», заперечували християнську догматику, церковну обрядовість. Найбільш радикально катари виступали проти папської влади.

Катари вірили, що у Всесвіті існують дві полярні конфліктні сили: одна добра, яку вони «ідентифікували» із духовною стороною буття, і друга зла, ототожнювана їхніми проповідниками з матеріальним світом, включаючи сюди й людське тіло та його потреби. Прихильники катарського віровчення прагнули втекти з лихого «матеріального царства» у добре «царство духовності». Ті, кому це не вдавалося, мали народитися знову – можливо, в подібні «нижчого створіння» – і продовжити боротьбу за визволення від матерії. Ціннісні орієнтири катаризму декларували аскезу, бідність,

усуспільнення майна, чесноти милосердя, духовну чистоту, моральну досконалість, працелюбність та навіть самогубство.

Особливості катаризму в межах юридично-правового поля проявлялись на різних рівнях: економічному – свідомо відмова від землі, спадку, будь-яких статків і майна; владному – нехтування кар'єрою, чинами, посадами, привілеями; соціальному – втеча від родини й родинних зв'язків, суспільних обов'язків, привселюдних веселощів та розваг; культурно-естетичному – ігнорування світських мистецьких явищ й наукових знань.

Теологічну основу вчення вальденсів – послідовників релігійних ідей Петра Вальдо, складала есхатологічна доктрина. Її духовно-світоглядні пріоритети містили ідею про недосконалість (гріховність), мінливість і кінцевість земного світу і Друге пришествя Спасителя; супутні месіанські ознаки «кінця світу» – поява Антихриста й Страшний суд. Вчення вальденсів значною мірою орієнтувалось на східні аскетичні традиції та приписи. Послідовники Петра Вальдо не визнавали догмат про втілення Христа, вимагали від Римо-Католицької Церкви відмови від десятини, заперечували таїнства, не шанували хрест – символ розп'яття, не поклонялися іконам, вимагали ліквідації кліру, засуджували хрестові походи та інквізиційні переслідування.

Звичайно, народно-релігійні рухи не залишились поза увагою Римського Апостольського престолу: Свята Інквізиція протягом XIII – XIV ст. послідовно здійснювала гоніння проти інакодумства, розпочавши свою офіційну діяльність з тотального очищення у 1233 – 1255 рр. Лангедоку від катаро-альбігойської ересі. У наступні роки інквізиція розширила свою діяльність, жертвами якої стали тисячі людей.

Врешті, внаслідок альбігойських хрестових походів король Франції об'єднав південні землі країни, збільшив територію своїх володінь, а Католицька церква розширила свій вплив у світі. А релігійні рухи катарів, альбігойців, вальденсів, хоча й були придушені, стали передвісниками протестантизму, котрий поширюється Європою пізніше, вже у XVI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

1. Адемар Шабаннский. Хроникон. Москва: Клио, 2015. 384 с.
2. Блаж. Иоанн. Катары: Церковь Любви. Грааль против Рима. Москва: Мир Софии, 2006. 472 с.
3. Блаж. Иоанн. Школа Марии Магдалины. Москва: Местная религиозная организация Община Православной Церкви Божией Матери Державная г. Москвы, 2008. 140 с.
4. Гильем де Пьюилоран. История альбигоской войны. Сражение при Мюре (1213 г.) // Каратини Р. Катары. Москва: Эксмо, 2010. С. 368-373.
5. Гильем де Пьюилоран. История альбигоской войны. Мятеж Тренкавеля (1240 г.) // Каратини Р. Катары. Москва: Эксмо, 2010. С. 377-381.
6. Гильем де Пьюилоран. История альбигоской войны. Падение Монсегюра (1244 г.) // Каратини Р. Катары. Москва: Эксмо, 2010. С. 382-383.
7. Гильем Тудельский. Песнь об альбигоском крестовом походе. Москва: Квадрига, 2010. 320 с.
8. Джованни де Луджио. Книга о двух началах // Библиотека Якова Кротова // [Электронный ресурс]. Режим доступа:
http://www.krotov.info/acts/13/2/dva_nach.html
9. Дуэ С. Еретики графства Тулузского в первой половине XIII века, по материалам расследования 1245 года // Каратини Р. Катары. Москва: Эксмо, 2010. С. 342-345.
10. Дублинский ритуал катаров // [Электронный ресурс]. Режим доступа:
<http://www.fatuma.net/text/dr>
11. Дуранд из Уэски. Книга против манихеев // Нелли Р. Катары. Святые еретики. Москва: Вече, 2005. С. 139-142.
12. Иоанн фон Луджио. Книга о двух началах // Нелли Р. Катары. Святые еретики. Москва: Вече, 2005. С. 142-159.

13. Истинная Божия церковь и Consolamentum или Духовное крещение (Окситанский Дублинский ритуал) // Каратини Р. Катары. Москва: Эксмо, 2010. С. 332-334.
14. Катарский трактат Бартоломе (тезисы) // Нелли Р. Катары. Святые еретики. Москва: Вече, 2005. С. 139-140.
15. Козьма Пресвитер. Слово о новоявленной ереси Богомила // Родник златоструйный: Памятники болгарской литературы IX-XVIII веков. Москва: Художественная литература, 1990. С. 246-265.
16. Корреспонденция Иннокентия III / Пер. с фр. И. Л. Лашука [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.globalfolio.net.htm>
17. Ландульф Старший. Миланская история // Восточная литература. Средневековые исторические источники Востока и Запада [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Landulf_Mediolan_2/frametext3.htm
18. Лионский Ритуал Катаров [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://credentes.livejournal.com>
19. Начало Евангелия от Иоанна // Каратини Р. Катары. Москва: Эксмо, 2010. С. 323-324.
20. Новий Заповіт і Книга Псалмів. Київ: Нове життя, 1992. 461 с.
21. Об антибогомильском соборе Борила // Родник златоструйный: Памятники болгарской литературы IX-XVIII веков. Москва: Художественная литература, 1990. С. 272-273.
22. Пассауский аноним. De occasionibus errorum hereticorum. // Сборник памятников по истории раннего вальденства / Под ред. Д. Егорова. Москва: Тип-я Императорского Московского ун-та, 1910. С. 60-63.
23. Песни трубадуров / Пер. со старопрованс. А. Наймана. Москва: Наука, 1979. 264 с.
24. Песнь о крестовом походе против альбигойцев. Москва: Ладомир; Наука, 2011. 484 с.

25. Письмо Эвервина, аббата Штайнфельда, святому Бернару. 1143 год / пер. Н. В. Дульневой // Дельфис. Культурно-просветительский журнал, 2011. № 68 [Электронный ресурс]. Режим доступа:
<http://www.delphis.ru/journal/article/katary-reinskikh-zemel>
26. Пьер де Во-де-Серне. Переписка арагонского короля с прелатами, участниками Лаворского собора // Каратини Р. Катары. Москва: Эксмо, 2010. С. 360-367.
27. Пьер де Во-де-Серне. Как поступили с еретиками в Кастре в сентябре 1209 года // Доманин А. Крестовые походы. Под сенью креста Москва: Центрполиграф, 2003. С. 419-421.
28. Просьба о прощении и обязательство покаяния (Окситанский Лионский ритуал) // Ж. Брюнель-Лабришон, К. Дюамель-Амадо. Повседневная жизнь во времена трубадуров. XII-XIII века. Москва: Молодая гвардия, Палимпсест, 2003. С. 386-388.
29. Салимбене де Адам. Хроника / Салимбене де Адам. Москва: РОССПЭН, 2004. 984 с.
30. Св. Козмы Пресвитера, Слово на еретики и поучение от божественных книг. Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1907. 86 с.
31. Св. Франциск Ассизский. Сочинения / Под ред. В. Л. Задворного. Москва: Изд-во Францисканцев Братьев Меньших Конвентуальных, 1995. 202 с.
32. Сказание пророка Исаяи о грядущих летах и об Антихристе // Родник златоструйный: Памятники болгарской литературы IX-XVIII веков. Москва: Художественная литература, 1990. С. 267-271.
33. Солунская легенда // Родник златоструйный: Памятники болгарской литературы IX-XVIII веков. Москва: Художественная литература, 1990. С. 266.
34. Тайная книга богомилов // Родник златоструйный: Памятники болгарской литературы IX-XVIII веков. Москва: Художественная литература, 1990. С. 240-245.
35. Тайная вечеря // Каратини Р. Катары. Москва: Эксмо, 2010. С. 324-332.

36. Цветочки святого Франциска Ассизского / Пер. с лат. А. Печковский.
Москва: Азбука, 2012. 222 с.

II. ЛІТЕРАТУРА

37. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: Вид-во УКУ, 2002. 412 с.
38. Азимов А. История Франции. От Карла Великого до Жанны д'Арк.
Москва: Центрполиграф, 2007. 272 с.
39. Басовская Н. И. Столетняя война: леопард против лилии. Москва: Астрель, АСТ, 2007. 446 с.
40. Белая А. С. Источники по истории ереси катаров и историография вопроса // Материалы международной научной конференции (14-15 ноября 2013 г., Минск, 2013. [Электронный ресурс]. Режим доступа:
<http://www.hist.bsu.by/images/stories/files/nauka/konf/L-2013/Belaja.pdf>
41. Болье М.-А. де. Средневековая Франция. Москва: Вече, 2009. 384 с.
42. Боргош Ю. Фома Аквинский. Москва: Мысль, 1966. 212 с.
43. Борст А. Катарская вера // Нелли Р. Катары. Святые еретики. Москва: Вече, 2005. С. 337-395.
44. Бортник Н. А. Еретические секты Италии первой половины XIII в. // Средние века. 1957. Вып. 10. С. 101-124.
45. Бренон А. Истинный образ катаризма. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.fatuma.net/text/annbrenon.pdf>
46. Бренон А. Катары: бедняки Христовы или апостолы Сатаны? [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.fatuma.net/text/brennon-9.pdf>
47. Бренон А. Катаризм и семья в Лангедоке 13-14 вв. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.fatuma.net/text/f-cathares>
48. Бренон А. Катарская женщина: религиозное исключение. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.fatuma.net/text/brenon-fem.pdf>

49. Брюнель-Лобришон Ж., Дюамель-Амадо К. Повседневная жизнь во времена трубадуров XII-XIII века / Пер. с фр. Е. В. Морозовой. Москва: Молодая гвардия, 2003. 416 с.
50. Быховский Б. Э. Сигер Брабантский. Москва: Мысль, 1979. 184 с.
51. Бюркле Х. Человек в поисках Бога. Москва: Христианская Россия, 2001. 232 с.
52. Вайнштейн О. Л. Западноевропейская средневековая историография. Москва: Наука, 1964. 483 с.
53. Вернер Э. Идеология немецко-австрийского вальденства в XIV в. // Средние века. 1964. Вып. 25. С. 113-127.
54. Гаусрат А. Средневековые реформаторы: Пьер Абеляр, Арнольд Брешианский. Москва: Либроком, 2012. 392 с.
55. Гергей Е. История папства. Москва: Республика, 1996. 463 с.
56. Герье В. И. Франциск. Апостол нищеты и любви. Биография Святого Франциска Ассизского. Москва: Либроком, 2011. 352 с.
57. Гекертон Ч. У. Тайные общества всех веков и всех стран: Сборник исторических материалов. Москва: Терра, 1995. 480 с.
58. Горбач Т. С. Взаємовідносини Польського Королівства з Тевтонським Орденом у першій третині XIV ст. // Гілея: науковий вісник. Київ, 2012. Вип. 58 (№ 3). С. 210-218.
59. Горбач Т. С. Участь польського рицарства у райзах Німецького ордену на Литву в останній третині XIV ст. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. Чернівці, 2017. Т. 2 (42). С. 208-220.
60. Григулевич И. Р. Инквизиция. Москва: Политиздат, 1976. 448 с.
61. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. Москва: Искусство, 1990. 396 с.
62. Гутнова Е. В. Крестьянство и ереси // Средние века. 1975. Вып. 38. С. 28-38.
63. Джонсон П. История христианства. Москва: Вече, 2010. 480 с.

64. Доманин А. Крестовые походы. Под сенью креста. Москва: Центрполиграф, 2003. 431 с.
65. Дунаев А. Л. Основные этапы идеологической борьбы с ересью в XII–XIII вв. // Вестник Московского университета, 2008. № 1. С. 76-91.
66. Дюби Ж. История Франции. Средние века. От Гуго Капета до Жанны д'Арк. 987-1460. Москва: Международные отношения, 1997. 418 с.
67. Жизнеописания трубадуров / Под ред. М. Мейлаха. Москва: Наука, 1993. 735 с.
68. Заборов М. А. Папство и крестовые походы. Москва: Изд-во АН СССР, 1960. 264 с.
69. Иванов К. А. Трубадуры, труверы и миннезингеры. Москва: Алетейя, 2001. 360 с.
70. Кадмин Н. Философия убийства. Очерки средневековья Италии и Лангедока // Нелли Р. Катары. Святые еретики / Р. Нелли. Москва: Вече, 2005. С. 220-329.
71. Каратини Р. Катары. Москва: Эксмо, 2010. 400 с.
72. Карпантье Ж., Лебрен Ф. История Франции. Санкт-Петербург: Евразия, 2008. 607 с.
73. Карсавин Л. П. Очерки средневековой религиозности // История ересей. Москва: АСТ, Хранитель, 2007. С. 9-266.
74. Керов В. Л. Народные восстания и еретические движения во Франции в конце XIII начале XIV века. Москва: Изд-во УДН, 1986. 138 с.
75. Керов В. Л. Южнофранцузские вальденсы // Вопросы истории. 1974. № 5. С. 216-219.
76. Ле Гофф Ж. Рождение Европы. Москва: Александрия, 2007. 400 с.
77. Ле Руа Ладюри Э. Королевская Франция. Москва: Международные отношения, 2004. 416 с.
78. Ли Г. Ч. История инквизиции: В 3-х т. Москва: Эксмо, 2007. Т. 3. 117 с.
79. Лиман С. І. Історія середньовічної Франції в працях учених Харківського університету (XIX – початок XX ст.) // Проблеми історії країн

- Центральної та Східної Європи. Вип. 5. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 211-225.
80. Лозинский С. Г. История папства. Москва: Политиздат, 1986. 382 с.
81. Льюренте Х. А. История испанской инквизиции: В 2-х т. Москва: Ладомир; АСТ, 1999. 1424 с.
82. Манфред А. З. История Франции: В 3-х т. Москва: Наука, 1972. Т. 1. 360 с.
83. Мейкок А. История инквизиции. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. 386 с.
84. Мулен Л. Повседневная жизнь средневековых монахов Западной Европы (X-XV вв.). Москва: Молодая гвардия, 2002. 333 с.
85. Нелли Р. Катары. Святые еретики. Москва: Вече, 2005. 400 с.
86. Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени: В 2-х т. Москва: АСТ, 2003. Т. 1-2. 896 с.
87. Рипарелли Э. Христианские ереси: вчера и сегодня. Москва: Издательство «Ниола-Пресс», 2008. 128 с.
88. Сед Ж. де. Тайна катаров. Москва: Крон-Пресс, 1998. 268 с.
89. Сидорова Н. А. Народные еретические движения во Франции в XII-XIII веках // Французский ежегодник, 1961. Москва: Изд-во АН СССР, 1962. С. 429-433.
90. Тьерри О. Городские коммуны во Франции. Москва: Либроком, 2011. 237 с.
91. Фавтье Р. Капетинги и Франция. Санкт-Петербург: Евразия, 2001. 320 с.
92. Черняк Е. Б. Средневековая история Франции. Москва: Мысль, 1992. 540 с.
93. Шафф Ф. История христианской Церкви: В 8-ми т.: Средневековое христианство. 1049-1294 г. по Р. Х. Санкт-Петербург: Библия для всех, 2008. Т. 5. 574 с.